

ZUKUNFT
KOMPETENZ
WANDEL STAAT
MEDIEN JUGEND
GESELLSCHAFT POLITIK
BILDUNG JUGEND DEMOKRATIE
GERECHTIGKEIT
FREIHEIT MARKT BILDUNG
BILDUNG KOMPETENZ BILDUNG
D
TEILHABE SOLIDARITÄT
TÄT GERECHTIGKEIT
POLITIKZU
BILDUNG GESELLSCHAFT
DEMOKRATIE
FREIHEIT
MEDIEN WANDEL
KOMPETENZ
KULTUR JUGEND
GERECHTIGKEIT
MEDIEN
MARKT

**ОСНОВИ
СОЦІАЛ-
ДЕМОКРАТІЇ**

© Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, липень 2013

Ми дякуємо Представництву Фонду ім. Фрідріха Еберта в Республіці Гана за люб'язно надані матеріали книги Томаса Кастнінга, текст якої був значною мірою використаний для цієї публікації, що була підготовлена до друку Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні.

Комерційне використання будь-яких матеріалів, опублікованих Фондом ім. Фрідріха Еберта, без письмової згоди ФФЕ забороняється.

Погляди, виражені в цій публікації, не обов'язково відображають погляди авторів чи Фонду ім. Фрідріха Еберта.

Цю публікацію надруковано на папері, що виготовлений з урахуванням сталого лісокористування.

ЗМІСТ

▶ Вступ	3
▶ 1. Історія.....	4
▶ 2. Основні цінності соціал-демократії.....	7
▶ 3. Теорія соціал-демократії Томаса Майєра.....	17
▶ 4. Ринок і держава	25
▶ 5. Моделі у різних країнах	32
▶ 6. Різниця між політичними ідеологіями	42
▶ Висновки.....	51
▶ Відомі соціал-демократи	53

ВСТУП

Фонд ім. Фрідріха Еберта (ФФЕ) був названий на честь Фрідріха Еберта (1871-1925), який тривалий час очолював Соціал-демократичну партію Німеччини (СПД), а також був першим демократично обраним президентом Німеччини. З моменту заснування у 1925 році ФФЕ лишається незмінно відданим цінностям соціал-демократії, що їх сповідував Фрідріх Еберт.

Що ж таке соціал-демократія? Чим вона відрізняється від лібералізму та консерватизму?

Визначень соціал-демократії, мабуть, не менше, ніж самих соціал-демократів. Саме тому ця брошура пропонує ознайомитись з основами цієї політичної ідеології, прихильників якої можна знайти у майже кожній країні світу.

Сучасні соціал-демократи прагнуть такої організації суспільства, де кожна людина може вільно робити свій вибір і мати рівні права та можливості. Для цього необхідна відповідна нормативно-правова база та механізми забезпечення основних прав людини – таких, приміром, як

свобода слова. А якщо людина неписьменна? Чи зможе вона повною мірою скористатися своїм правом, не маючи потрібних знань та умінь? Виходить, що свобода слова та інші права – марна річ для тих, хто не здатний їх реалізувати. Оскільки відсутність переваг, котрі людині дають згадані права, часто залежить від соціально-економічних факторів, соціал-демократи закликають до якнайповнішої реалізації соціальних, економічних та культурних прав. Вони вважають, що лише їх законодавчого гарантування замало. Аби забезпечити соціальну справедливість і свободу для усіх громадян, необхідно активно поширювати знання про права та реалізовувати їх.

Як і решта політичних ідеологій, соціал-демократія була темою багатьох дискусій, розвивалася із часом, перевірялася різними людьми за різних обставин та зазнавала змін відповідно до існуючих в країнах умов.

Перша глава розкриває вступ до історії соціал-демократії. Друга глава роз'яснює сутність основних цінностей, які сформували принципи соціал-демократії.

Третя глава пропонує стислий виклад всеохоплюючої політичної теорії Томаса Майєра, яка увібрала численні погляди на соціал-демократію. У ній розглядаються такі теми, як відповідальність держави, або взаємозв'язок між державою та ринковим капіталізмом. У четвертій главі подано загальний огляд дискусії про відносини між вільним ринком та державою з точки зору соціал-демократії. П'ята глава пропонує увазі різні моделі соціал-демократичної держави, втілені у розвинених країнах та країнах, що розвиваються, й аналізує ступінь впровадження ними елементів соціал-демократії. Остання, шоста глава пояснює особливості різних політичних ідеологій та підкреслює основні відмінності між ними.

Ця брошура за своєю структурою наслідує книгу «Основи соціал-демократії», написану Тобіасом Гомбертом та ін¹. Іноді вона приймає тези та пропозиції, запропоновані вище згаданими авторами, а деколи пропонує нові погляди та аргументи.

1. Джулія Блезіус, Тобіас Гомберт, Крістіана Крелл та Мартін Тімпе (2009), пер. Джеймса Петерсона, Основи соціал-демократії / Берлін: Фонд Фрідріха Еберта.

I. ІСТОРІЯ

Теорія соціал-демократії зародилася у ХІХ ст. переважно у Центральній Європі, зокрема, у Німеччині. Суспільство в Центральній Європі тих часів було абсолютно несправедливим: з одного боку заможний вищий клас, представлений промисловцями та аристократією; з іншого, величезна маса трудівників, які працювали у тяжких і жорстоких умовах. Прихильники ідеї більш рівноправного суспільства посилалися на різних теоретиків політичної думки – таких, зокрема, як Карл Маркс (1818-1883), Фердинанд Лассаль (1825-1864), Едуард Бернштейн (1850-1932) та Джон Стюарт Мілль (1806-1873). Узагальнюючою назвою для всіх прибічників більш справедливого та рівноправного суспільства став термін «соціалісти». Провести чітке розмежування між комуністами, демократичними соціалістами та соціал-демократами тоді ще було неможливо. Роки палких політичних дискусій призвели до формування відмінностей між цими політичними рухами, але вирізняти соціал-демократію як окрему ідеологію почали

лише після Першої Світової війни (1914–1918). Основні відмінності від інших політичних угруповань полягали в обґрунтуванні переваги шляху політичного реформування як засобу творення демократичної держави над революційним. Якщо «революційне» крило бажало кардинально змінити відносини власності й конституцію держави для того, щоб сформувати нове суспільство, соціал-демократи реформістського налаштування бажали поступово змінювати та розвивати існуючі суспільні відносини та конституцію шляхом демократичних реформ. Соціал-демократичними інструментами у побудові більш справедливого суспільства були профспілки, потужне представництво робітників та парламентська демократія.

Після кількох багатообіцяючих років (наприклад, коли Німеччину очолив соціал-демократичний Президент) континентом прокотилася хвиля антидемократичних змін влади, кульмінацією якої стала Друга Світова війна (1939–1945). У цей період зберегти демократію вдалося лише кільком країнам (США, Великобританії, Франції та частково, країнам північно-західної Європи), тож соці-

ал-демократія значною мірою втратила свою політичну присутність.

Кінець Другої Світової війни приніс перемогу демократії, оскільки одні із головних переможців – США та Британія – допомогли відбудувати демократичні структури в країнах континентальної Європи та в Японії. У післявоєнні роки соціал-демократичні партії стали домінуючими у кількох державах континентальної Європи, а в Англії, Австралії та Новій Зеландії при владі стояли лейбористські партії. Соціал-демократичні компоненти були введені до нових конституцій навіть у західноєвропейських країнах з консервативними та ліберальними урядами. Серед прикладів традиційних соціал-демократичних вимог, що знайшли своє віддзеркалення у політичних платформах багатьох партій – більш масштабні системи соціального забезпечення та поліпшення прав робітників.

У той час, як Західна Європа переживала період розвитку демократії, держави Східної Європи перетворилися на тоталітарні режими. Оскільки ці останні недемократичні «народні демократії» називали себе

«соціальними» або «соціалістичними», соціал-демократичні партії мали відмежуватися від них. Як наслідок, у 1951 році у Франкфурті відбувся представницький Конгрес Соціалістичного інтернаціоналу, в підсумковій заяві якого була чітко зазначена опозиційність до будь-якої форми більшовизму та сталінізму. Соціінтерн до сьогодні лишається великою соціалістичною організацією, яка об'єднує 115 партій по всьому світі. Широкий спектр політичних поглядів його членів – від соціал-демократичних до лейбористських – відрізняється від «соціалізму» у тлумаченні колишніх східноєвропейських держав. Більше про відмінності між соціалізмом та соціал-демократією можна дізнатися, ознайомившись, зокрема, з главою «Різниця між політичними ідеологіями».

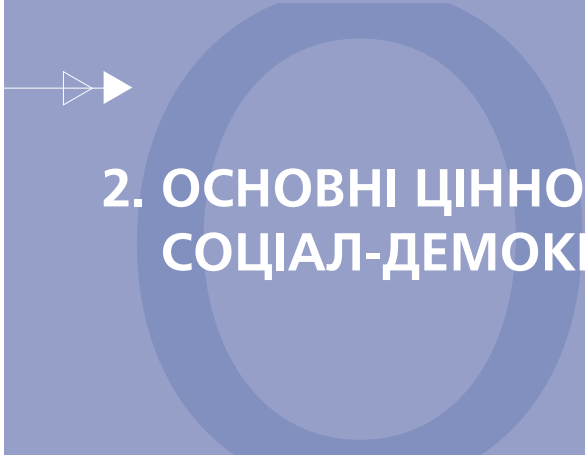
Соціал-демократична партія Німеччини (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD) кілька разів очолювала уряд цієї країни. Останнім канцлером Німеччини від соціал-демократів був Герхард Шрьодер (1998-2005), який став відомим через відмову співпрацювати із США у питанні вторгнення в Ірак. Після опублікування переглянутої та оновле-

ної офіційної програми партії у 1959 році СПД перетворилася на партію, «відкриту для всіх».

Фонд ім. Фрідріха Еберта як незалежна організація популяризує соціал-демократичні цінності й підтримує тісні стосунки з СПД, але при цьому зберігає незалежність від неї.

У процесі відмежування від східного комунізму європейська соціал-демократія створила чітку конструктивну ідеологію, яка до сьогодні відіграє провідну роль у процесі розвитку Європейського Економічного Співтовариства. Поруч із консервативними та ліберальними політичними поглядами соціал-демократичні складові утворюють ядро політичного спектру Європи.

Завдяки процесу деколонізації та наступної демократизації соціал-демократія знайшла свій шлях до багатьох держав у світі. Чимало партій у країнах Африки, Азії та Південної Америки називають себе соціал-демократичними, обстоюють соціал-демократичні цінності, або впроваджують традиційні складові соціал-демократичної ідеології. Детальніше про ці цінності – у наступній главі.

2. ОСНОВНІ ЦІННОСТІ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ

Заклик до свободи, рівності, справедливості та солідарності веде свій початок ще від давніх гуманістичних думок. Він є наріжним каменем християнської ідеї людини; він був бойовим кличем Французької революції; він знайшов своє втілення у правових засадах Організації Об'єднаних Націй, зокрема, у двох її Міжнародних пактах 1966 р. – про громадянські і політичні права, та про економічні, соціальні і культурні права. Нарешті, він також є підґрунтям основних цінностей соціал-демократії.

Спрямованість будь-якої політичної ідеології визначається її основними цінностями. Оскільки взаємопов'язані ідеї свободи, рівності, справедливості та солідарності мають відносно широке тлумачення, інституції, які проголошують їх своїми цінностями, покликані визначити їх суть. Такі визначення складають теоретичні засади, що є основою політичної діяльності. Відповідно, соціал-демократичним партіям та організаціям на кшталт

ФФЕ доводиться шукати шляхи практичного втілення ідей свободи, рівності, справедливості та солідарності. Зробити це без міжнародного співробітництва навряд чи можливо, оскільки цей світ стає дедалі більш глобалізованим. ФФЕ, який провадить діяльність у майже 100 країнах, прийняв цей виклик.

Свобода

Поза всілякими сумнівами, свобода є одним з найбільш обговорюваних понять у гуманітарній сфері. Багато провідних мислителів давали визначення цьому поняттю й розробляли різні його аспекти. Ось одне загальноприйняте визначення: вільна людина – це та, що має можливість приймати таке рішення, яке вважає за потрібне, а не таке, до якого її примусили. Але що таке «примушування» та чи може бути суспільство вільне від нього? Що коли воля однієї особи обмежує свободу іншої?

Наше сьогоднішнє розуміння свободи виходить із Епохи Просвітництва (XVII-XIX ст.), коли філософи дискутували щодо нерівності між окремими групами суспільства. Тогочасне європейське суспільство мало чітку

ієрархічну структуру. Селянам надавалось значно менше прав, ніж дворянству чи купецтву. Загалом вважалось, що такий порядок був «від Бога». Але тут втрутилися філософи – такі, як Джон Локк (1632-1704), Жан-Жак Руссо та Іммануїл Кант – котрі заявили, що права визначаються та охороняються прийнятими в суспільстві нормами.

Теорію Локка критикували переважно з наступної позиції: як можна реалізувати принцип свободи? Як гарантувати свободу для кожного? Що саме мається на увазі під «суспільним договором»? Ці самі питання виходять за межі філософських кіл й стають частиною громадського діалогу в кожній демократичній країні. Основні свободи – такі, як свобода віросповідання, волевиявлення та мирних зібрань – у більшості сьогоднішніх країн гарантуються конституцією. Конституція – це суспільний договір, оформлений у письмовій формі. Кожен член суспільства має погодитися жити за таким договором, або його/її притягнуть до відповідальності. Конституція та співпрацюючи між собою виконавчі органи влади є гарантами

Таблиця 1. Концепція свободи за Локком

недопущення будь-яких порушень прав людини, що стосуються, наприклад, свободи слова чи віросповідання.

Ці права ще називають «негативними свободами», оскільки вони не можуть бути обмежені іншою особою. Але чи дійсно правової (конституційної) бази достатньо, аби гарантувати свободу кожній/кожному?

Вже у XVIII столітті Жан-Жак Руссо (1712-1778) задався питанням, якою мірою свобода особистості залежить від її статків, влади, здібностей та освіти. Мислитель зайняв радикальну позицію, заявивши, що нагальною передумовою свободи є суспільство, позбавлене будь-яких форм соціальної нерівності та ши-

роке демократичне представництво інтересів. Більшість демократичних держав світу обрали виваженіший, у порівнянні з Руссо, підхід, хоча питання про те, наскільки відсутність освіти чи статків може обмежувати свободу особи, досі лишається актуальним.

На відміну від багатьох лібералів соціал-демократи вважають, що свобода має економічні та соціальні передумови. Йдеться не лише про забезпечення «негативних свобод», але також про забезпечення так званої «позитивної свободи». Чим, скажімо, Вам допоможе право висловлювати власну точку зору, якщо Ви не вмієте ані писати, ані говорити певною мовою? Або: чим Вам допоможе право на освіту,

якщо ваші фінансові можливості не дозволяють її оплатити? Тільки наявність базової освіти та фінансових можливостей може забезпечити певну свободу вибору².

Окрім соціально-економічних передумов, велике значення також мають межі свободи. Уявіть собі ситуацію: Ви збираєтеся влаштувати вечірку з гучною музикою. Це – Ваше право, як вільної людини; але Ваш сусід скаржиться на Вас, бо хоче скористатися своїм правом на нічний спокій та сон. Чия свобода тут важливіша? Чимало країн відповідають на це запитання прийняттям закону, що забороняє порушення спокою й регулює дозволені рівні шуму у певні години доби. Це – приклад того, як держава обмежує й регулює свободу її громадян. Абсолютна свобода кожного члена суспільства є неможливою через те, що інтереси окремих осіб досить часто суперечать один одному.

Цю важливу обставину відзначили кілька філософів. Приміром, Шарль Луї де Монтеск'є (1689-1755) сказав:

«Свобода – це право робити все, що дозволено законами; якщо б громадянин міг робити те, що вони забороняють, то у нього не було б свободи, тому що те саме могли б робити й інші громадяни».³

Згідно з філософом та економістом Джоном Стюартом Міллем (1806-1873), свобода закінчується там, де починається спричинення шкоди іншій людині. Отже, у випадку з гучною музикою Дж. С. Мілль виправдав би закон про заборону порушення спокою. Але що, коли сусіда в нашому прикладі поскаржився не на гучну музику вночі, а на чад від мангалу вдень? Не кожний міжособистісний конфлікт потребує прийняття нового законодавчого акту. У цьому випадку більшість людей погодилася б, що чадний мангал не досить серйозно обмежує права сусіда.

А якщо скарги сусіда стосуються нової шумної залізничної станції, що з'явилася поруч із будинком? В цьому випадку переваги для суспільства вважатимуться більш важливими, ніж страждання однієї окремої особи.

2. Детальну інформацію про негативні та позитивні свободи можна знайти у Главі «Теорія соціал-демократії Томаса Майєра».

3. Шарль-Луї де Монтеск'є (1989), *Дух законів*, пер. та під ред.: Анн М. Колер, Басья Каролін-Міллер та Гарольда Семьюела Стоуна. – Кембрідж Юніверсіті Прес, ст. 212.

Для німецького філософа Іммануїла Канта (1724-1804) межі свободи визначаються не законами, а навпаки - ці межі є за своєю природою моральними категоріями й утілюються в законах: «Вчиняй згідно такої максими, керуючись якою, ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом».⁴

Соціал-демократи активно поширюють ідею свободи у будь-якому суспільстві. Реалізація прав та свобод має бути закріплена законодавчо та фактично гарантуватися. Так само важливо, аби кожній особі надавалася можливість користатися наданими свободами, а для цього необхідні суспільні інститути. Окрім них, велику роль відіграє й індивідуальна поведінка; а отже освіта набуває особливого значення.

У підсумку можна сказати, що свобода у суспільстві потребує створення можливостей для кожного реалізувати свої цілі.

Рівність та справедливість

На додачу до відомого гасла Французької революції (1789): «свобода,

рівність, солідарність» (liberte, egalite, fraternite) до основних цінностей соціал-демократії була додана справедливість. Чи є це окремою – четвертою – цінністю або розширенням поняття «рівності», лишається під питанням. Попри це, вже стало прийнятним вважати основними цінностями соціал-демократії «свободу, справедливість, солідарність».

Заклик до рівності під час Французької революції був спрямований проти ієрархічно побудованого суспільства. Революціонери вимагали законодавчого закріплення рівних прав – таких, як право на справедливий судовий розгляд або право голосу. Вони вимагали, аби суспільне походження, віросповідання чи расова приналежність більше не слугували підставами для нерівного ставлення до людей.

Незважаючи на те, що у законодавстві більшості демократичних країн-підписантів Загальної декларації прав людини ООН міститься її положення: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах», реалії життя

4. Іммануїл Кант (1963), Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, y: Kants Werke in sechs Banden / під ред. W. Weischedel., Том. IV, Дармштадт: ст. 51.

нерідко виглядають інакшими. До прикладу, міжнародною проблемою лишається дискримінація за ознаками віросповідання, расової приналежності, а отже, заклик до рівності перед законом не втратив своєї значущості.

Окрім рівності перед законом, іншою важливою вимогою соціал-демократів є «рівність можливостей». Це, для прикладу, доступ до можливостей працевлаштування та медичної допомоги – й найголовніше, до освіти. Ці права не можуть обмежуватися за ознаками статі, походження, сексуальної орієнтації, віросповідання, стану здоров'я та економічного статусу. Члени суспільства, які мають обмежені можливості, мають отримувати державну підтримку, що забезпечить кожному повноцінну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Противники надання державної підтримки можуть навести наступні аргументи: якщо держава надає допомогу дітям з бідних родин, щоб забезпечити їм рівні можливості для отримання освіти, то це призводить до нерівного розподілу державних

ресурсів. Але ж хіба не кожен громадянин має право на однаковий розмір державної підтримки, щоб забезпечувало рівність?

Саме тут для дискусії стає важливим соціал-демократичне тлумачення «справедливості». Безумовно, хтось може заперечити, що абсолютно рівний розподіл державних коштів є справедливим; але більшість людей автоматично скажуть на це: «Ні, це є нечесним – несправедливим! – якщо мільйонер отримає таку саму державну підтримку, що й жебрак». Поняття справедливості має значні розбіжності в тлумаченнях у кожній політичній ідеології й повинно визначатися в ході переговорного процесу.

Філософ Джон Ролз (1921-2002) пропонує своїм читачам уявити себе у групі осіб, які не знають нічого ані про власні вміння та навички, ані про статки. Ця група має розробити й утворити шляхом переговорів якусь форму суспільної організації, відтак, сформулювати основні принципи нового суспільства. Жоден із учасників/учасниць не знає, яку роль – жебрака чи мільйонера – він/вона пізніше отримає у цьому уявному

Принципи

Принцип 1

«Кожен індивід повинен мати рівне право відносно найбільш обширної схеми рівних основних свобод, сумісних з подібними схемами свобод для інших».

Принцип 2

«Соціальні і економічні нерівності повинні бути організовані так, щоб вони одночасно:

а) слугували благу найменш процвітаючої частини суспільства згідно з принципом справедливих заощаджень, та

б) відносилися до посад, відкритих для всіх за умови чесної рівності можливостей».⁵

суспільств. Як стверджує Ролз, за таких умов усі учасники створили б доволі справедливе суспільство – таке, що попереджує можливість опинитися у найгірших умовах існування, оскільки кожен побоюється потрапити у скрутне становище.

Ролз далі стверджує, що група обрала б два принципи організації надання суспільних благ та розподілу прав й обов'язків. У результаті маємо групі домовленості, які можуть стати

підвалинами справедливого суспільства.

Якщо саме з цими принципами погодилася б більшість людей, то результати цього експерименту думки мають морально-етичну вагу. Теорія Ролза несе важливі наслідки в контексті політичної ідеології: нерівний розподіл товарів є справедливим лише тоді, коли кожен, включаючи найбільш вразливі категорії населення, виграє від цього. Приміром,

5. Джон Ролз (1979), Теорія справедливості, доповн. видання, Гарвард Юніверситі Прес: 81, 336..

теорія Ролза може виправдати прогресивну шкалу оподаткування: якщо особа А отримує більше за особу Б, це є нерівним розподілом благ. За Ролзом, різниця в оплаті праці може бути виправданою лише якщо найбільш уразливий (особа Б) теж отримує якусь перевагу. Загальноприйнятий спосіб вирішити цю проблему полягає в тому, щоб оподаткувати дохід особи А й використати ці гроші на користь суспільству. Ступінь перерозподілу багатства визначає основні розбіжності між різними політичними ідеологіями. Кожне суспільство чи політична партія, які намагаються забезпечити справедливість, повинні постійно шукати відповідь на наступне запитання: де пролягає грань між нерівним розподілом благ і справедливістю? Тут необхідно розглянути два різні аспекти: «рівність суспільних та матеріальних благ» та «рівність можливостей». Очевидно, що вони існують поруч: відсутність можливості отримання освіти призводить до зменшення шансів стати заможними. На жаль, у багатьох країнах світу спостерігаємо й таке: малі статки не дають можливості отримати освіту.

В ході останніх дискусій на цю тему виник ще й третій вимір – «визна-

ння». Цей третій аспект справедливості можна проілюструвати стигматизацією безробітних у багатьох суспільствах, коли відсутність статків призводить до виключення безробітних із суспільного життя. Як підтверджують дослідження, відсутність поваги у суспільстві до людей, які не мають доходів, справляє на них неабиякий негативний вплив. Ті, хто знаходиться у найгіршому положенні, вважають, що живуть у несправедливому суспільстві не лише через існування величезного розриву у рівнях доходів, але також через свій низький соціальний статус.

Аби ефективно боротися з існуючою нерівністю та несправедливістю, необхідно запровадити підхід, заснований на оцінці потреб. Суспільство, яке хоче досягти справедливості, повинне завжди враховувати потреби найменш привілейованих та найменш забезпечених. Безумовно, потрібно також враховувати досягнення заможних членів суспільства, й соціал-демократи відкрито приймають розподіл доходів та майнової власності відповідно до досягнень (будь-що інше було б близьким до комунізму). Але справедливе суспільство має завжди опікуватися

потребами, що виникають в зв'язку із певними соціальними умовами, в яких знаходяться деякі його члени. Їжа, освіта та охорона здоров'я – ось ті блага, які кожне суспільство у світі має намагатися надавати своїм найбіднішим членам за будь-яких обставин. Самі ж точні умови надання таких благ мають обговорюватися залежно від особливостей конкретної країни. У процесі переговорів соціал-демократи завжди наголошуватимуть на необхідності соціальної справедливості. При цьому варто пам'ятати уявний експеримент Ролза: яке рішення Ви приймете, маючи значні шанси невдовзі стати одним з найбідніших членів суспільства?

Справедливість - це рівність можливостей та рівність перед законом незалежно від походження, рівня достатку та статі особи.

Солідарність

Поняття солідарності як однієї з трьох основних цінностей соціал-демократії є, мабуть, найменш дискусійним. На відміну від справедливості та свободи, солідарність не є важливим елементом гуманітарного

дискурсу.⁶ Незважаючи на це, ідея солідарності сягає своїм корінням давніх часів. Вже у Біблії знаходимо заклик до загальної солідарності, – добродійності, – що виражається у формі безумовної люблячої доброти до кожної людини. Добродійність стосується не лише конкретної групи людей або окремого суспільства – вона стосується усього людства. У політичному контексті солідарність використовується як опис зв'язків, що існують всередині конкретної групи людей (напр., суспільства). Ці зв'язки зазвичай виникають внаслідок схожого способу життя й спільних цінностей. Солідарність означає взаємну допомогу та підтримку між сильними та слабкими, багатими та бідними, старими та молодими. Ця готовність стати на захист один одного часто існує в родині. Соціал-демократи прагнуть, щоб солідарність стала суспільною цінністю.

Незважаючи на те, що прояви солідарності в основному ґрунтуються на безкорисливості (якщо альтруїзм взагалі можливий, як такий), в окремих випадках вони поєднуються із деякою особистою вигодою. Приміром, широко постульована солідар-

6. Поняття солідарності є подібним до заклику 'fraternité' під час Французької революції.

ність економічно більш розвинених країн з країнами, що розвиваються, призводить, з одного боку, до розподілу багатств, а з іншого, є способом забезпечення миру та розвитку торгівлі, від яких економічно розвинені країни отримують зиск. Інший приклад: якщо багатій став бідним, він також потребуватиме допомоги. Отже, солідарність є важливою такою для «убезпечення» особистого майбутнього.

Солідарність відіграє істотну роль в організації сучасних держав. На неї покладається заснована на податках політика соціального забезпечення. Системи соціального страхування (захист від безробіття, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення) є спільно фінансованими програмами, які, з одного боку, сприяють забезпеченню окремих осіб, а з іншого забезпечують рівність можливостей. Це є інституціоналізованою формою солідарності.

Перші схеми соціального страхування виникли тоді, коли процеси індустріалізації та урбанізації змусили людей покидати села у пошуках роботи. Як наслідок, були розірвані родинні зв'язки, а колишня, заснована на родинній структурі, система соціально-

го страхування перестала працювати. Традиційно в родині молоді забезпечували добробут старшого покоління, а більш заможні піклувалися про тих родичів, кому пощастило менше. Через постійні соціально-економічні зміни у XIX столітті традиційна родинна структура підтримки мала поступитися інституціоналізованим схемам соціального страхування. Ці останні є практичним втіленням більш глибокого усвідомлення людьми необхідності розширення поняття солідарності з родинного рівня на рівень суспільства. Бажання сформувати більш справедливе суспільство та ризик лишитися на найнижчому щаблі суспільства (несправедливого до сьогодні) лишаються серйозними аргументами на користь відповідальної поведінки. При цьому ті, хто почувається відповідальним за добробут усіх членів суспільства, творять підґрунтя для політичної діяльності соціал-демократів. У суспільстві, яке дедалі більше глобалізується, солідарність має знайти відображення не лише на національному, але й на міжнаціональному рівні.

Солідарність означає бажання співчувати, допомагати, та підтримувати один одного.

3. ТЕОРІЯ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ ТОМАСА МАЙЄРА

Ми розглянули основні цінності соціал-демократії. Але оскільки такі філософські категорії лише формують основу цієї ідеології, необхідно детальніше розглянути теорію соціал-демократії. Для цього звернемося до теорії німецького політолога Томаса Майєра.⁷

Перше запитання Майєра стосується взаємозв'язків між демократією та ринковою економікою. Користуючись історичними даними, він доводить, що поява демократичних держав у більшості випадків прямо пов'язана з ринковою економікою. За Майєром, запорукою виникнення та стабільності демократії є ринковий капіталізм. З іншого боку, він бачить також й протиріччя, оскільки вільний ринок може бути загрозою для демократії. Це положення видається дещо суперечливим, однак воно має пояснення.

7. Томас Майєр (2005), Теорія соціал-демократії, 1-ше видання, Вісбаден. Томас Майєр (2006), Практика соціал-демократії, 1-ше видання, Вісбаден.

Демократія – це, насамперед, форма розподілу владних повноважень, що витікають з рівних політичних прав усіх членів громади. Відтак, рівність та справедливість внутрішньо пронизують демократично організоване суспільство. З іншого боку, ринковий капіталізм за визначенням призводить до нерівності, оскільки основним принципом ринку є принцип конкуренції, який автоматично створює поділ на переможених та переможців. Якби економічна конкуренція не впливала на суспільно-політичне життя, тоді можна було б стверджувати, що економіка не впливає на демократію. Але економічна нерівність призводить до не-

рівного доступу до влади й несправедливого розподілу можливостей участі у суспільному житті та прийнятті рішень. Вона не веде до нерівності перед законом, оскільки економічна система не впливає на формалізовані механізми захисту прав (негативні права та свободи), однак економічна конкуренція обмежує участь у суспільному житті (позитивні права та свободи).

Розглянемо приклад: ті, хто програв у економічній конкуренції, часто не можуть дозволити оплатити навчання своїм дітям. Їхні діти мають усі права, є рівними перед законом, однак, лишаючись абсолютно неосвіченими,

Негативні права та свободи

захищають особу від зазіхань суспільства. Вони проти обмеження свободи й включають в себе, наприклад, свободу від насильства, свободу слова та право приватної власності.

Позитивні права та свободи

надають особі можливість користатися зі своїх громадянських прав і свобод. Вони вимагають активної підтримки свободи окремої особи.

Вони включають в себе, прикладом, освіту для кожного чи фінансову підтримку вразливих верств населення.

не зможуть взяти повноцінну участь у житті суспільства. Навіть маючи (негативне) право на свободу слова, вони не матимуть змоги його реалізувати, оскільки залишаться неписемними.

Негативні громадянські права не можуть бути реалізовані усіма без виключення, якщо вони не підтримуються позитивними громадянськими правами. Вони можуть бути чинними для всіх лише тоді, коли забезпечені позитивні громадянські права.

Хоча визнання та впровадження позитивних прав і свобод й здатне сприяти послабленню протиріч між автоматичною нерівністю ринкової економіки та демократичним принципом рівності, демократії також загрожують інші фактори ринкового капіталізму.

Процес глобалізації призвів до появи транснаціональних корпорацій. Урядам доводиться співпрацювати з цими глобальними гравцями через їхню економічну потужність. Інколи така співпраця може призводити до випадків недемократичного прийняття політичних рішень. Наприклад, такі компанії нерідко можуть справляти значний вплив на вирішення

питань щодо природних ресурсів чи фінансових стратегій, долаючи при цьому національний рівень прийняття відповідних рішень.

Обидва джерела напруги – протиріччя між ринковою економікою та демократією й протиріччя між транснаціональними корпораціями та національною політикою – вимагають втручання. Оскільки демократія та ринкова економіка взаємозалежні, напругу між ними можна лише певним чином зменшити, але не подолати повністю. Усі політичні ідеології та партії по-різному відповідають на запитання: «Де пролягає межа, за якою починається суспільна нерівність?» та «Як обмежити вплив бізнесу на політику?». У той час як ліберали переважно зосереджуються на негативних правах і свободах й намагаються боротися проти будь-якого регулювання економіки, соціал-демократи вірять в існування рівноваги між негативними та позитивними правами та свободами.

Постійні дискусії довкола взаємозв'язків між ринком та демократією, що точаться у всіх демократичних країнах, призводять до появи законодавчих і нормативних актів

(крім існуючих законів, цей зв'язок також регулярно коригується політичним процесом). Зазначені закони створенні для забезпечення різноманітних основних прав і свобод громадян країни.

Найбільш визначним документом у цьому сенсі є Міжнародна хартія прав людини, яка складається з двох Міжнародних пактів ООН про основні права та Загальної декларації прав людини. Кожен з пактів (Міжнародний пакт про економічні, соціальні

і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права) був ратифікований більш ніж 160 країнами й хоча реалізація цих пактів інколи відбувається несистемно, вони чинні для громадян усіх країн, які їх підписали. Більшість основних законів демократичних країн містять аналогічні положення щодо основних прав, хоча нерідко у менш розгорнутому вигляді або без деяких положень. Для Томаса Майєра пакти ООН є найкращим способом перекласти основні цінності соціал-

Таблиця 2. Реалізація цінностей

демократії мовою демократично легітимізованих норм, що вводяться в дію. Ці пакти з точністю формулюють ті права, яких повинні мати можливість вимагати всі громадяни держав-підписантів. На відміну від основних цінностей, вони є не теоретичними поняттями, а практичними інструкціями. Як стверджує Майєр, основні соціал-демократичні цінності – свобода, справедливість та солідарність – є широко визнаними й деталізуються пактами ООН.

На малюнку вище рівень інструментів узгоджений із суспільними інститутами, чия діяльність має вплив на забезпечення основних прав. Структура таких інститутів варіюється залежно від країни. Деякі країни зосереджуються на впровадженні негативних

прав (приміром, США); інші активно просувають позитивні громадянські права (наприклад, Швеція). Усі держави знаходять свої відповіді на запитання: «Чи має держава переважно забезпечувати законодавчу базу для основних прав, а чи вона повинна утверджувати їх через позитивні дії?» та «Яких прав це стосується: негативних чи позитивних?»

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права зазначає, що держава повинна займати активну позицію у забезпеченні цих прав, але конкретно не визначає ступінь такого роду активності, залишаючи вирішення цього питання на розсуд держави. При цьому Пактом однозначно відкидається ліберальна позиція невтручання держави.

Вставка 1.

1. Кожна держава, яка бере участь у цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, вжиття законодавчих заходів» (Абз. 1, Ст. 2).

Права особи	<p>1. Право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя» (Ст. 6, п.1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).</p> <p>2. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність» (Ст. 9, п.1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р.).</p>
Право на працю	<p>1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право на працю, що включає право кожної людини дістати можливість заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується, і зроблять належні кроки до забезпечення цього права.»</p> <p>2. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці цього Пакту з метою повного здійснення цього права, включають програми професійно-технічного навчання і підготовки, шляхи і методи досягнення продуктивної зайнятості в умовах, що гарантують основні політичні і економічні свободи людини» (Ст. 6 Міжнародного пакту про економічні соціальні і культурні права від 19 грудня 1966 р.).</p>
Право власності\ рівень життя	<p>1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживуть належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права, визнаючи важливе значення в цьому відношенні міжнародного співробітництва, ґрунтованого на вільній згоді» (Ст. 11 Міжнародного пакту про економічні соціальні і культурні права від 19 грудня 1966 р.).</p>

Освіта	<p>1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на освіту. Вони погоджуються, що освіта повинна спрямовуватись на повний розвиток людської особи та усвідомлення її гідності і повинна зміцнювати повагу до прав людини і основних свобод. Вони, далі, погоджуються в тому, що освіта повинна дати можливість усім бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма націями і всіма расами, етнічними та релігійними групами і сприяти роботі Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.»</p> <p>2. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що для повного здійснення цього права:</p> <p>а) початкова освіта повинна бути обов'язкова і безплатна для всіх; [...]</p> <p>в) вища освіта повинна бути зроблена однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти...» (Ст. 13 Міжнародного пакту про економічні соціальні і культурні права від 19 грудня 1966 р.)</p>
--------	--

Зокрема, держави-учасниці Міжнародного пакту про економічні соціальні і культурні права мають зайняти активну позицію щодо надання економічних соціальних та культурних прав. Приміром, Стаття 6 містить конкретні рекомендації стосовно створення суспільства, у якому кожен зможе вільно обирати собі роботу.

Усі уряди мають час від часу переглядати ті основні права, які ратифікували їхні країни. Це може допо-

могти дійти згоди у деяких дискусіях щодо ролі держави.

З точки зору соціал-демократії держава має діяти, перш за все, наступним чином:

- забезпечувати наявність інфраструктури та послуг (т. зв. «послуги загального характеру») та вільний доступ до них;
- створювати можливості шляхом перерозподілу суспільних благ для

сприяння активній й вільній участі людей у громадському житті та демократичних процесах;

- широко впроваджувати ринкову економіку, але таким чином, щоб демократичні структури та інтереси робітників були захищені.

Як і Пакти ООН, соціал-демократія вимагає від держави активної позиції. Соціал-демократи відстоюють ідею державної системи соціальних гарантій як доцільний спосіб забезпечення реалізації позитивних громадянських прав. Держава повинна надати усім громадянам обов'язкове страхування, що гарантує пенсійні виплати, виплати по безробіттю або безкоштовне лікування. Такі гарантії роблять можливою участь у суспільному житті навіть тих, хто програв у економічній конкуренції. Заснована на податках система соціального забезпечення може забезпечити громадянам вільне і гідне життя.

Соціал-демократія – більше, ніж філософська система, що складається з трьох основних цінностей. Якщо хтось хоче називатись соціал-демократом, він/вона повинні діяти згідно з цими основними цінностями так, аби конкретні громадянські пра-

ва і свободи могли впроваджуватися якомога ширше. Він/вона повинні активно працювати задля більш справедливого суспільства, створюючи рівновагу між негативними та позитивними правами; а також захищати демократію, одночасно сприяючи розвитку ринкової економіки. Соціал-демократія – не лише теорія, але й спільний виклик сучасності, й ціль для практичного втілення.

У наступній главі ми детальніше розглянемо моделі соціальних держав й дослідимо взаємозв'язки між ринком та демократією.

4. РИНОК І ДЕРЖАВА

Після завершення «Холодної війни» майже всі країни світу перейшли до «ринкових економічних систем». За таких систем ані обсяги виробництва, ані ціни на вироблені товари не визначаються державною системою централізованого планування («планова економіка» була колишньою економічною системою східноєвропейських держав); натомість вони регулюються ринковими відносинами, а саме попитом та пропозицією. Аби переконати споживача компанії змагаються одна з одною за параметрами: якість\ціна. У цьому контексті ціна на певний товар визначається співвідношенням між обсягами пропозиції товару та ринковим попитом на нього. Згідно з теорією, якщо ціна на товар (напр., нафту-сирець) збільшується, це свідчить або про зменшення пропозиції, або про збільшення попиту. Ринкові економіки зазвичай добре реагують на зміни попиту та пропозиції, а отже, обсяги виробництва швидко коригуються відповідно до потреб споживачів.

У багатьох джерелах ринкова економіка (або просто «ринок») протиставляється державі. Але, якщо «ринок» описує всю економічну сферу, «державна» стосується сфери політичної. Згідно з основними теоретиками ліберальної економіки (напр., Адамом Смітом, 1723 – 1790), держава має бути абсолютно відокремлена від ринку. Хоча точка зору про те, що економічна та політична сфери мають бути повністю розмежованими, й досі поширена серед деяких теоретиків ринкової економіки, реалії життя показують, що повне таке розмежування є або небажаним, або просто неможливим.

«Економічна політика» визначає заходи, що їх держава (або точніше, уряд) вживає в економічній сфері. Ці заходи можуть бути доволі різноманітними й охоплювати широкий спектр від придбання продуктів в якості споживача (напр., асфальтове покриття для нових вулиць) до перерозподілу багатства через збір податків та навіть до повного субсидування окремих галузей економіки. Коли окремі автори говорять про «вільний ринок», вони не мають на увазі абсолютне розмежування дер-

жави та економіки, а використовують цей термін у відносному сенсі.

Як вже зазначалося вище, майже всі країни світу мають той чи інший тип ринкової економічної системи. Широко визнано, що «вільний ринок» є доцільним механізмом для виробництва та розповсюдження товарів. Загальний підхід полягає у пошуку балансу між лібералізацією ринків й державним регулюванням, коли це необхідно. Таке балансування лишається предметом постійних переговорів між усіма зацікавленими суб'єктами.

В кінці 80-их – на початку 90-их лібералізація ринків по всьому світі призвела до повсюдного зменшення рівня державного втручання. Втім, після фінансових криз 2008 та 2011 років, громадська думка почала знову змінюватися на користь посилення державного контролю економічної сфери. Якими б не були світові тенденції, не можна забувати про те, що кожній окремій державі доводиться шукати власний варіант балансу між ринком і державою з урахуванням особливостей своєї економіки.

Державне втручання відбувається з кількох причин. Головною з них є забезпечення конкуренції на ринку. Інакше кажучи, держава втручається, аби попередити утворення монополій, оскільки відомо, що абсолютне домінування однієї компанії може знищити конкуренцію й відтак унеможливити ефективне ціноутворення. Інша причина, з якої відбувається втручання держави, пов'язана з намаганням запобігти так званій «суспільній шкоді» або забезпечити виплату компенсацій за збитки, понесені у зв'язку з її ймовірними наслідками. До прикладу: з чисто економічної точки зору нафтовидобувні компанії не надто турбуються про забруднення довкілля внаслідок підвищення обсягів нафтовидобування. Це відбувається тому, що на нерегульованих ринках негативні екологічні наслідки впливають не на комерційний успіх компанії, а лише на громадськість – наприклад, на рибалок, яким доводиться ловити рибу в забрудненій акваторії. Відповідно, державі доводиться втручатися, аби спробувати запобігти екологічним катастрофам через впровадження законів чи, у випадку, коли забруднення відбувається всупереч законам, змусити

компанію-порушника компенсувати збитки.

Потреба у втручанні держави згідно з принципами, окресленими у двох наведених вище прикладах, є загальноприйнятною, хоча особливості здійснення такого втручання можуть бути темою для обговорення. Ще більш суперечливо виглядають спроби регулювання ринків задля посилення соціальної справедливості. Це стосується, приміром, захисту робітників, побудови соціальної держави (держави загального добробуту) та оподаткування. Соціал-демократи, зокрема, вважають, що ані держава, ані ринок не існують без причини, основна з яких є служіння основним цінностям, тобто забезпечення досягнення соціальної справедливості через рівність та свободу. Це не означає, що соціал-демократи хочуть суттєво обмежити ринок. Як вже говорилося вище, історія свідчить, що виробництво й розповсюдження товарів найкраще відбувається в умовах ринкової економічної системи. Однак, така система потребує певних форм державного втручання, про що також зазначалося вище. Лишаються питання про те, у яких сферах

та в якому обсязі такі обмеження допустимі?

Компанії, які намагаються виробляти товари за найнижчою ціною з тим, аби успішно змагатися з конкурентами, автоматично шукають найдешевших способів виробництва й тому щодалі зменшують оплату праці. Оскільки працівники потребують роботи, щоб забезпечити своє існування, вони не можуть звільнитися, хіба що інша компанія платитиме більше – але цього не трапляється, бо інші компанії, у яких сподівається знайти собі роботу працівник, конкурують між собою. За теоретичною моделлю це автоматично призводить до встановлення рівня оплати праці, якого ледве вистачає, аби прогодувати працівника та його родину. Така низька платня безумовно обмежує свободу працюючих й може призводити до порушення їхніх основних прав, бо, як проголошується у Загальній декларації прав людини: «Кожна людина має право на життя, свободу і на особисту недоторканість». Відповідно, держава має запропонувати певну форму захисту своїх громадян й особливо найбільш уразливих верств населення.

Так, чимало країн мають систему соціального забезпечення, яка покликана надати реальний доступ громадян до послуг охорони здоров'я, освіти, житла, соціального забезпечення та чистого довкілля. Очевидно, що такі послуги повинні фінансуватися, тому державі доводиться збирати податки з фізичних та юридичних осіб. Це забирає гроші з «вільного ринку» на користь надання суспільних послуг і товарів. Найбільшу користь з цього отримують малозабезпечені, які платять податки не в повному обсязі або взагалі звільняються від їх сплати, і котрі без таких послуг і товарів не могли б, скажімо, отримати освіту чи медичну допомогу. Система оподаткування та надання зазначених урядом фінансованих послуг є формою перерозподілу багатства, запровадженою для захисту найменш забезпечених верств населення заради соціальної справедливості. Очевидно, що широка система соціального забезпечення буде сталою доти, доки її зможе фінансувати економіка, але нижче ми наведемо аргументи на підтвердження того, що й економіка може отримувати користь від такої системи.

У держав є чимало політичних інструментів втручання у функціонування ринку: окрім законів про захист конкуренції ефективним засобом може бути також вже згадана система оподаткування доходів поєднана з нормами, що регулюють використання коштів держбюджету, надання субсидій та механізми регулювання ринку праці. Такі інструменти завжди матимуть подвійний ефект: захист певних суспільних категорій/конкретних галузей економіки та стимулювання економічного зростання.

Історія вчить, що, з одного боку, ринкам потрібен певний ступінь свободи, а з іншого, що повна відсутність регулювання економіки не є гарантією ефективності та не забезпечує досягнення найвищих економічних показників. Як свідчить нещодавня фінансова криза 2008 року, недостатньо регульовані фінансові операції можуть негативно впливати на світову економіку. У той період короткострокові інвестиції на ринках цінних паперів та деривативів призвели до економічної діяльності, яка у довгостроковій перспективі виявилася дестабілізуючою. Можлива економічна політика для держав по-

лягає в тому, аби пропонувати компаніям-виробникам довгострокові кредити не для того, аби компанії-кредитори отримали суттєвий зиск у якомога коротший термін (як це часто буває з комерційними кредитами), а для досягнення реалістичного, керованого й економічно сталого зростання у довгостроковій перспективі. Інша політика, яку запровадили держави у цей період, стосувалася загального обмеження фінансових операцій (через їх оподаткування) з метою зниження волатильності цін на папери на фондовому ринку. Дискусії, що мали місце після кризи, недвозначно засвідчили, що сталий концепція сталого розвитку економіки набула великого значення в економічній думці.

Хоча такі ідеї здебільшого стосуються країн, які мають фондові ринки та економічні системи, де домінують компанії, успішні на цих ринках, загальна стабільність є важливою й для економічно слабших держав. Щоб слабка національна економіка почала (і з часом не переставала) стабільно розвиватись, країнам потрібно залучати довгострокові інвестиції. Залежно від ситуації у кожній конкретній країні необхідно створи-

ти певні рамкові умови, що підвищать привабливість довгострокових інвестицій для приватних інвесторів. Без сумніву, це завдання може виявитися украй складним. Сьогодні багато агенцій з розвитку – приміром, таких, як Всесвітній банк – зосереджують свої зусилля у країнах, в яких вони працюють, першочергово на початковій освіті та послугах охорони здоров'я аби таким чином закласти підвалини сталого економічного розвитку.

Якщо самим компаніям доводиться вкладати кошти у перепідготовку та підвищення кваліфікації своїх працівників, вони мають бути певні, що їхня участь в економіці тієї чи іншої країни буде довгостроковою. Які ж фактори можуть переконати компанії брати на себе довгострокові зобов'язання перед країнами, що розвиваються? Компанії повинні мати впевненість в тому, що уряд країни не допустить раптових змін загальних умов провадження діяльності на ринку. Іншими словами, вони мають бачити певну спадковість в економічній політиці держави, яка гарантуватиметься законами, що мають зобов'язуючу силу. Так само важливою є впевненість компаній у безпечності та ста-

більності державного устрою в країні. Соціальна нерівність може мати значний негативний вплив на безпеку та стабільність, оскільки позбавлені прав збіднілі верстви нерідко стають причиною напруги та насильства. Натомість системи соціального забезпечення зменшують соціальну нерівність й таким чином знижують ризик нестабільності: держава збирає податки чи внески на соціальне забезпечення, що є пропорційними до розміру доходів, й фінансує з них систему соціального забезпечення для всіх. У такий спосіб система соціального забезпечення включає в себе перерозподіл багатства й набуває форми організованої солідарності в тому суспільстві, в якому ця система функціонує (див. Главу «Солідарність»).

Отже, держава повинна створювати сприятливі умови для приватного сектору. При цьому кінцевою метою будь-якої економічної політики повинна бути соціальна справедливість, адже держава з вільним або регульованим ринком не може бути кінцевою метою сама по собі, а лише засобом досягнення соціальної справедливості. Ідеальний баланс між ринком і державою залежить від

конкретної ситуації в кожній окремій країні: від політичної культури, стану економічного розвитку національної економіки тощо. Тим не менш, усі держави повинні захищати основні права. Безумовно, кожна політика потребує фінансування, тому ринки мають бути конкурентоспроможними в умовах суперництва на міжнародному рівні. Необхідність економічного успіху не обов'язково веде до надмірної лібералізації ринку: соціальні держави, в яких здійснюється фінансовий контроль чи надаються субвенції промисловим галузям демонструють, що регулювання ринку здатне приносити позитивні результати.

Ще однією обставиною, яку виявила фінансова криза 2008 р., є та, що жоден уряд не може організувати національну економіку без урахування впливу глобальних факторів. Це пояснюється тим, що ринки стають дедалі більш транснаціональними – настільки, що ефективно державне втручання у їх регулювання нерідко потребує міжнародної співпраці. Багато з існуючих міжнародних організацій (ЄС, ЕКОВАС, МВФ – повний список буде довгим і розмаїтим) вже підтверджують, що більшість

держав усвідомили потребу у співпраці. Водночас, ці інституції мають укріплюватися й надалі. Хоча існування ефективних міжнародних організацій саме по собі ще не гарантує якісної політики, досвід фінансової кризи може слугувати чітким сигналом урядам щодо переорієнтації своєї політики від досягнення короткострокових цілей до забезпечення економічної, екологічної та соціально-політичної стабільності.

5. МОДЕЛІ У РІЗНИХ КРАЇНАХ

Демократичні країни використовують різноманітні інструменти впровадження основних прав: одні зосереджуються переважно на негативних громадянських правах, інші концентруються на позитивних правах. Так само різняться й відносини між ринковою економікою та демократією. Традиційні цінності та історичний розвиток призвели до утворення різних систем державного устрою від край ліберальних до соціал-демократичних із слабо- або добре-розвиненими системами соціального забезпечення. Втім, ідеологічна орієнтація країн ніколи не буває повністю ліберальною чи, навпаки, надто соціал-демократичною. Приміром, країни з економікою, що розвивається, особливо схильні до ліберальної політики соціального забезпечення, але оскільки вони, зазвичай, не можуть «утримувати» соціальну державу, часом вдаються до неліберальних заходів. Хоча обмеження ринкової діяльності безумовно не належить до типових соціал-демократичних принципів, соціал-демократи

імовірно більше за лібералів вірять у те, що структурування ринку інколи приносить позитивний ефект, бо може сприяти сталому розвитку й утримати від проникнення у країну компаній, зацікавлених лише у швидкому зиску. А отже, щоб зрозуміти ідеологічну орієнтацію країни необхідно уважно вивчити останню. Як зазначав Томас Майєр, напругу між демократією та ринковим капіталізмом можна зняти не шляхом жорстких заходів, а шляхом постійних переговорів між основними соціальними партнерами

Результати таких переговорів у чотирьох вибраних для прикладу країнах коротко представлені у цій главі. Наш спосіб розгляду моделей країн може застосовуватися й до інших держав. Усі чотири моделі ґрунтуються на демократичній традиції (причому найкоротшу в часі зміну моделі продемонструвала Німеччина). Рівень реалізації соціал-демократії в кожній з цих країн відрізняється:

- США, з точки зору базових характеристик, є майже лібертаріанською країною й демонструє лише елементи соціал-демократії;
- Великобританія має вважатися

менш інклюзивною соціал-демократією;

- Німеччина є помірно інклюзивною соціал-демократією;
- Швеція є високо інклюзивною соціал-демократією.

США

Традиційною американською цінністю є свобода. Конституція захищає окремого громадянина від посягань держави; велике значення мають негативні громадянські права. Зі всіх основних соціал-демократичних цінностей саме свобода видається тією основною цінністю, яка реалізована на політичному рівні у США, оскільки соціальна нерівність та індивідуалізм формують американське суспільство. Позитивні громадянські права та свободи навіть не згадуються в Конституції країни, крім того, США не підписали жодної міжнародної угоди, яка проголошує такі права, в т.ч., Міжнародний пакт ООН про економічні, соціальні і культурні права. Існуюча модель соціальної держави із функцією перерозподілу навіть не закріплена в Конституції США. Втім, нинішній уряд країни на чолі з чинним президентом Бараком

Обамою орієнтований на вдосконалення цієї соціальної системи.

Державну модель США можна віднести до ліберально-демократичної. Це також стосується відносин між державою та ринковою економікою. Підприємства вільно конкурують між собою; рівень співробітництва чи координації з державою та соціальними партнерами є незначним.

Профспілки не мають значного впливу у соціальному діалозі щодо рівня оплати праці чи визначення трудових процесів. Фінансова система структурована таким чином, що короткострокові корпоративні прибутки мають найвищу цінність.

Великобританія

Перші основні права були проголошені у Великобританії відносно давно (1215, 1628). У 1976 році країна підписала та ратифікувала обидва Міжнародні пакти ООН. Втім, на практиці вони часто реалізуються неефективно. На відміну від більшості країн, Британія не має писаної конституції й фактично конституційне право складається з численних судових рішень та договорів.

Ринкова економіка країни подібна до моделі США. Висококонкурентний ринок переважно націлений на отримання максимальних прибутків в короткі строки, а захист трудових прав та профспілковий рух розвинуті слабо. Хоча у порівнянні з американською моделлю тут соціальна складова виражена сильніше, британська модель соціальної держави продовжує потрохи розвиватися. Із обранням Тоні Блера прем'єр-міністром та перемогою Лейбористської партії на виборах 1997 року Великобританія відновила рух у напрямку соціал-демократії. Лейбористи розширили соціальні послуги та цільові заходи по боротьбі з бідністю (приміром, вони запровадили мінімальну заробітну плату). Централізована система державної влади та незалежний парламент дозволили провести фундаментальні реформи відносно легко.

Німеччина

Процес відновлення демократизації Німеччини, який розпочався після закінчення Другої Світової війни (1945), був, перш за все, спрямований на забезпечення стабільності держави з тим, аби унеможливити нові поразки демократії в майбут-

ньому. Для цього були запроваджені істотні розмежування та обмеження владних повноважень. Окрім захисту демократії від зловживань влади в Основному законі (Grundgesetz) були прописані основні демократичні права людини та громадянські права і свободи. Основний закон захищає громадянина від посягань з боку держави (негативна свобода), а також забезпечує право громадян на участь у житті суспільства (позитивна свобода). Гарантування соціальних виплат не включено до Основного закону, хоча відображено у конституціях деяких федеральних земель.

Традиційна німецька система соціального забезпечення за міжнародними стандартами виглядає достатньо потужною. Її підвалини сформовані з різних незалежних систем соціальних гарантій, що фінансуються з відрахувань із заробітної плати. Система соціального забезпечення характеризується помірним розподілом суспільних благ й постійно реформується.

Німеччина є типовим прикладом так званої координованої ринкової економіки, яка менше за інші покладається на фондовий ринок, та

в умовах якої простіше здійснювати довгострокове планування. Наймані працівники відіграють відчутну роль в управлінні підприємствами, а розміри оплати праці регулюються у ході переговорів із залученням організацій національного рівня.

Насамкінець зазначимо, що Німеччина є помірно інклюзивною соціал-демократією, що характеризується поступовим ослабленням соціал-демократичної компоненти.

Швеція

З початку 1930-их років у шведській політиці домінували соціал-демократичні ідеї. Незважаючи на скорочення видатків у 1990-их роках, шведська соціальна держава залишається однією з найбільш розвинених у світі. Помітно високий рівень соціальних витрат приносить зиск у вигляді фактично безкоштовних послуг в сферах охорони здоров'я і освіти та рівного доступу до них для всіх і кожного. Такі послуги фінансуються за рахунок відповідних високих ставок оподаткування. Хоча рівень соціального забезпечення залишається дуже високим, наразі відбувається

помірне згортання соціальних реформ.

Незважаючи на те, що позитивні громадянські права і свободи не мають зобов'язуючої сили, вони займають чільне місце у Конституції Швеції, виступаючи в якості важливих соціально-політичних цілей. Солідарність у суспільстві видається найбільшою цінністю Швеції. Держава та місцеві органи влади мають міцні позиції, але громадянське суспільство також може напряму впливати на законодавчі й політичні процеси.

Шведську ринкову економіку можна назвати «соціально-ринковою»: вона є соціальною внаслідок активної політики щодо працевлаштування та значного залучення найманих працівників до членства у потужних профспілках, які покращують умови роботи й організують колективні переговори з роботодавцями про умови оплати праці. Водночас економіка країни є вільноринковою й характеризується незначним рівнем втручання держави чи комерційних обмежень, невеликою кількістю державних підприємств та сильни-

Вставка 2. Шведська та американська моделі соціальної держави

Те, що станом на сьогодні Швеція має найвищий рівень податкових відрахувань серед усіх країн ОЕСР, не означає, що соціальна держава - це надміру коштвна справа. Американські громадяни у приватному порядку сплачують не менше за страхування на випадок складних життєвих обставин – втрати роботи, хвороби, старості, – ніж шведи з їх високим рівнем податків та соціальними внесками. Вирішальна відмінність тут у тому, що у Швеції це дозволяє надати соціальні гарантії всім громадянам, тоді як у США (принаймні, на сьогодні) той, хто не може платити, лишається поза межами приватної системи соціального страхування.

Таблиця 3. Системи соціального забезпечення у чотирьох різних моделях соціальної держави

	США	Великобританія	Німеччина	Швеція
Підтримка малозабезпечених	<p>Спрямована виключно на найбідніших. Асоціюється з тими, хто свідомо не бажає працювати. Грошова допомога обмежена п'ятирічним терміном.</p> <p>Відрізняється залежно від штату (федеральна система)</p>	<p>Розмір виплат жорстко обмежений. Не пов'язаний з (попереднім) рівнем доходів. Період надання підтримки необмежений. Інші послуги надаються за результатами перевірки матеріального стану (напр., оренда житла, страхування).</p> <p>«Ліберальна соціальна держава».</p>	<p>Надається за певних умов та за результатами перевірки матеріального стану. Достатнє базове фінансування, рівень якого не залежить від (попередніх) доходів. Часових обмежень немає. Всі економічно активні заявники повинні довести, що шукають роботу.</p> <p>Право на безкоштовну професійну освіту та перепідготовку.</p>	<p>Базове фінансування, не пов'язане з (попереднім) рівнем доходів. Період надання підтримки необмежений. Існує не право, але обов'язок отримати безкоштовну професійну освіту чи пройти перепідготовку, якщо така можливість була запропонована. Пошуки роботи треба підтверджувати лише в окремих випадках.</p>
Соціальна допомога по безробіттю	<p>Допомога на шестимісячний термін. Розмір становить 30-40% від попереднього заробітку.</p>	<p>Допомога на шестимісячний термін. Розмір залежить від сімейного стану та віку.</p> <p>Середній розмір становить близько 80 євро</p>	<p>Допомога на строк від 6 до 24 місяців залежно від віку та періоду внесення внесків. Залежно від сімейного стану розмір складає 60 - 67% від попереднього заробітку.</p>	<p>Допомога на період від 10 до (в окремих випадках) 20 місяців. Розмір становить 80% від попереднього заробітку, але не більше 81 євро на день. Особливість: необхідно сплачувати податки</p>
Пенсійне забезпечення	<p>Розмір пенсії пов'язаний зі сплатою податку на доходи впродовж працездатного життя. Ті, хто не сплачував податок на дохід в необхідному обсязі, може розраховувати на підтримку для малозабезпечених. Крім державної пенсії, розвинена система приватних пенсійних заощаджень.</p>	<p>Розмір пенсії пов'язаний з розміром доходів впродовж працездатного життя. Гарантована мінімальна пенсія. Оскільки державна пенсія жорстко регульована, більшість британців додатково використовують приватні пенсійні фонди.</p>	<p>Розмір пенсії пов'язаний з розміром доходів впродовж працездатного життя. Розмір підтримки малозабезпечених мінімальний. Збільшується кількість осіб, які покладаються на приватні пенсійні фонди. Внески сплачуються роботодавцями та працівниками у рівних частках.</p>	<p>Розмір пенсії пов'язаний з розміром доходів впродовж працездатного життя. Гарантована мінімальна пенсія.</p> <p>Обидва показники значно вищі за, приріом, британські. Внески сплачуються роботодавцями та працівниками у рівних частках.</p>

Продовження Таблиці 3.

	США	Великобританія	Німеччина	Швеція
Охорона здоров'я	Немає ефективної державної системи охорони здоров'я. Безробітні часто не мають полісу медичного страхування. Адміністрація Обами ініціювала реформування системи.	Безкоштовні медична допомога, ресурси та медикаменти для всіх громадян. Однак через недостатнє фінансування системи регулярно виникають проблеми з медикаментами та наданням медичної допомоги.	Обов'язкове державне медичне страхування та якісне лікування. Отримувачі соціальної допомоги страхуються автоматично. Громадяни з високим рівнем доходів можуть користуватися приватними полісами медичного страхування, котрі часто пропонують більш сприятливі умови.	Майже безкоштовна медична допомога фінансується з відрахувань податку на доходи. Рівень медичного лікування за міжнародними стандартами відносно високий.
Освіта	Близько 10% усіх школярів відвідують приватні (переважно, релігійні) школи. Державні школи безкоштовні. Через структуру фінансування неможливо надавати освіту нижчої якості. Як приватні, так і державні ВУЗи беруть плату за навчання (від 3 000 до 50 000 дол. США на рік). США має найвищий у світі відсоток громадян з вищою освітою.	Близько 7% усіх школярів відвідують приватні школи. Державні школи безкоштовні. На сьогодні університети беруть із студентів плату у розмірі, що не перевищує 3290 ф. ст. на рік, але у 2012 р. її розмір зріс до 9 000 ф. ст. Розміри оплати навчання магістрів і докторантів значно різняться в залежності від ВНЗ.	Близько 4% усіх школярів відвідують приватні школи. Державні школи безкоштовні. Після 4 років загальної школи дітей зазвичай направляють до різних типів шкіл залежно від здібностей до навчання. Основна маса студентів навчається у державних університетах. Залежно від федеральної землі навчання може бути безкоштовним або коштувати 1000 євро на рік.	Близько 8% усіх школярів відвідують приватні школи, які мають бути акредитовані при «Агентстві освіти». І приватні, і державні школи безкоштовні. Те саме стосується університетів.

Продовження Таблиці 3.

	США	Великобританія	Німеччина	Швеція
Кількісне співвідношення навчальної успішності студентів та їх соціально-економічних умов (джерело: ОЕСР, Дослідження PISA, 2006)	17,9 %	13,9 %	19 %	10,6 %
Нерівність доходів / коефіцієнт Джині 2009 (джерело: Звіт з людського розвитку, 2006)	40,8 %	36 %	28,3 %	25 %

Вставка 3. Коефіцієнт Джині

Коефіцієнт Джині був розроблений італійцем Коррадо Джині у 1912 р. Це статистичний макроекономічний показник для вимірювання нерівності розподілу доходів серед населення. Мінімальне значення «0» означає, що всі доходи розподілено рівномірно. Максимальне значення «1» вказує, що весь дохід належить одній особі. Найкращою за оцінкою країною є Данія з 24,7%, а найгірший показник має Намібія з 70,7%. Оцінка проводилася не у всіх країнах.

ми, юридично захищеними правами власності.

Соціал-демократичні підходи у країнах, що розвиваються

Соціал-демократичні системи є переважно феноменом економічно роз-

винутих країн. У 1960-70-их роках чимало країн, що розвиваються, експериментували з соціальною політикою, але відбувалося це переважно у дусі соціалізму та під впливом СРСР. Деякі види політики, запроваджені в цей період країнами, що розвивалися, були схожі до політик, що їх

реалізують у соціал-демократичних системах. Але вони не мали демократичних важелів контролю й тому нерідко обмежувалися створенням політичних структур, які слугували не на користь суспільним інтересам, а лише на користь окремих груп. Після кількох економічних криз та під тиском міжнародних донорів більшість країн, що розвиваються, відвернулися від своїх колишніх соціалістичних ідей та політик 1980-их років й лібералізували власні ринки. Принаймні щодо країн Центральної та Південної Африки можна сказати, що структурні зміни 1980-их не призвели до успішного формування конкурентоспроможних економік. Це необов'язково означає, що запровадження інших форм державно-ринкових відносин могло б призвести до іншого результату (хоча так само не означає, що не варто було б принаймні розглянути альтернативні варіанти). Як зазначалося у Главі «Ринок і держава», будь-яка соціальна політика має бути фінансово посиленою для країни, оскільки система соціального забезпечення залежить не лише від можливостей державного бюджету, але також від вартості такої системи, яка у випадку країн з низьким рівнем оплати праці чи країнами, що розвиваються, є значно нижчою.

Справді, населення менш розвинутих країн відчуває значну потребу в допомозі, яку здатна надати та чи інша форма системи соціального забезпечення. Більшість з цих країн зараз знають впливу швидкої індустріалізації та урбанізації. За таких умов людям доведеться шукати роботу в містах, а отже, змінювати звичне середовище існування. Відповідно, усталена система соціального забезпечення (родини, племена, сусіди) зникатиме, лишаючи робітників у край вразливими у випадку захворювання, втрати роботи чи старіння. Захисту в країнах, що розвиваються, потребують, насамперед, робітники, а також певні промислові галузі економіки. Наприклад, може з'явитися необхідність захищати певні галузі виробництва до моменту, коли вони стануть конкурентоспроможними на міжнародній арені.

Наведені аргументи не означають, що повноцінна соціал-демократична система у так само повноцінній соціальній державі є ідеальною моделлю для всіх країн, що розвиваються. Однак, запровадження її певних елементів може сприяти формуванню більш справедливого суспільства, одночасно стимулюючи позитивний економічний розвиток. У минуло-

му десятиріччі населення багатьох південноамериканських країн проголосувало за партії, що мали хоча б елементи соціал-демократичного порядку денного (йдеться про уряди в Аргентині, Болівії, Бразилії, Чилі, Еквадорі, Нікарагуа, Уругваї, Венесуелі та Перу); при цьому Маврикій та Коста-Ріка є прикладами справжніх соціал-демократичних систем (а не урядів) серед країн, що розвиваються.

Захист прав працівників безумовно може створити певні перешкоди на шляху пошуків іноземних інвесторів для таких країн: збільшення видатків на робочу силу, а отже, загальних виробничих витрат безумовно підвищить поріг входження для будь-якого інвестора. Але при цьому йдеться й про безумовні переваги, котрі мають заохотити держави переглянути свою політику щодо умов праці не лише з точки зору нормативних заasad, але й з точки зору економічної перспективи. Безкоштовна базова система охорони здоров'я чи певна форма медичного страхування одно-значно впливають на стан здоров'я й відповідно, на ефективність праці робітників. Так само безкоштовна система обов'язкової освіти має позитивний вплив на рівень освіти, а

отже, на ефективність та продуктивність національної робочої сили. Якість внутрішньої економіки та її привабливість для міжнародних інвесторів залежать не лише від вартості робочої сили, але й від якості «людських ресурсів» та рівня розвитку інфраструктури. Аби держава могла фінансово забезпечувати такі блага, уряди мають оподатковувати багатство, компанії та споживання. З точки зору довгострокової перспективи така політика перерозподілу створює вищий рівень соціальної злагоди, безпеки та стабільності, які є наріжними умовами розвитку багатьох промислових галузей. Наведена аргументація не виступає на користь суцільної «соціальної демократизації» всіх країн, що розвиваються; натомість у деяких випадках пропонується покращити економічну та гуманітарну ситуації в деяких таких країнах, за рахунок впровадження більш соціально-орієнтованої політики з урахуванням специфіки їх політичних систем.

6. РІЗНИЦЯ МІЖ ПОЛІТИЧНИМИ ІДЕОЛОГІЯМИ

Розвиток соціал-демократії – особливо у Європі – відбувався в умовах демократичної конкуренції з іншими політичними ідеологіями. Із часом більш чітко окреслились не лише відмінності, але й подібності між ними. Аби зрозуміти ідеологію, необхідно вивчити її (принаймні, останній період її розвитку) в контексті інших. Тут важливо пам'ятати, що спрощена класифікація дещо примітивізує досить складні політичні концепції. Крім того, теоретичні концепції та особливо способи їх реалізації значно відрізняються від країни до країни, від партії до партії, і від людини до людини.

Лібералізм

Назва походить від латинського слова «liber», тобто «вільний». Лібералізм виник у XVII столітті. Перша ідеологічна згадка виникла в часи Французької революції (1789), коли французьке суспільство боролось з утисками монархії заради більшої свободи. До сьогодні

основною цінністю лібералізму лишається свобода. Оскільки вона є також однією з цінностей соціал-демократії, можна припустити, що ці дві ідеології істотно не різняться. Дійсно, західноєвропейські ліберальні партії кілька разів співпрацювали з соціал-демократичними партіями. Якщо така політична співпраця можлива, вона переважно залежить від тлумачення партіями поняття «свободи» та конкретної політики, що будується довкола нього. Серед предметів дискусії, які часто приводять до різночитань, є наступні: чи забезпечено свободу слова, якщо нікому не заважають говорити те, що він/вона думає? А чи її забезпечено тільки тоді, коли доступ до ЗМІ мають не окремі особи, а всі громадяни?

Різне тлумачення концепції «рівності» нерідко перешкоджає співпраці між лібералами та соціал-демократами й досі лишається предметом палких дискусій у ліберальному середовищі. Основне дискусійне питання: чи рівність означає розподіл державою суспільних благ з огляду на життєві обставини, в яких опинилася та чи інша людина або ж це однакове забезпечення для всіх?

Різні відповіді на це запитання лежать в основі різних течій лібералізму: «класичний» лібералізм стверджує, що нерівномірний розподіл благ державою веде до нерівності. Звучить логічно? «Соціальний лібералізм» стоїть на позиції, що бідняк має отримувати більшу державну підтримку, ніж мільйонер.

Протягом останніх кількох десятиліть європейські ліберали намагалися дистанціюватися від соціального тлумачення свободи та рівності. Ліберальні політики, зазвичай, зосереджуються на економічному аспекті й наголошують на вільному ринку та свободі підприємництва, які створюють, на їх думку, рівні можливості у суспільстві. Ось перелік основних положень на яких ґрунтується ліберальний підхід:

- ринок саморегулюється, забезпечуючи умови, за яких постачання матеріальних та нематеріальних благ регулюється суспільним попитом на них;
- свобода має абсолютний пріоритет перед рівністю та солідарністю, а окрема особа – перед суспільством;
- свобода реалізується безпосередньо через ринок. Відповідно, суттєве обмеження свободи ринку при-

рівнюється до обмеження свободи взагалі, а тому – неприпустиме.

Завданням держави є створення безпечних базових умов функціонування ринку та забезпечення мінімального захисту від непередбачуваних життєвих обставин, в яких людина може опинитися попри намагання їх уникнути, але не в якості фундаментального права. Ця вузько обмежена політична ніша регулюється у демократичний спосіб. Держава відповідає лише за правові та інституційні засади життєдіяльності суспільства.

Основна увага зосереджується на забезпеченні свобод людини, таким чином кожна людина вирізняється в суспільстві своїми досягненнями й живе як «максимізатор корисності». Свобода ринку доповнюється свободою від держави, яка гарантує невтручання у автономію людини. Держава має не втручаючись захищати свободу людей.

Ліберальні концепції пропонують існування незалежного центрального банку, головною метою діяльності якого є підтримка стабільності національної валюти (монетаризм).

Консерватизм

Як підказує саме слово, консерватизм спрямований на збереження усталеного суспільного порядку чи принаймні, на запобігання радикальним змінам. Найважливішим його принципом є розвиток концепції спадковості.

Визначити основні цінності консерватизму складно, оскільки з консервативної точки зору цінності мають завжди відповідати усталеному порядку. Можна сказати, що консерватизм більшою мірою стосується існуючого устрою, ніж абстрактних понять, що визначають, як все має працювати. Втім, окрім спадковості, безпеки та ідентичності можна назвати ще два важливих принципи консерватизму.

Безпека забезпечує спадковість порядку, а ідентичність закріплює незмінність традиційних консервативних цінностей – таких, як родина, старанність та повага. Основними цілями консерватизму, окрім збереження порядку, є також збереження зазначених цінностей. Перевага надається традиціям та поступовому суспільному розвитку перед ради-

кальними змінами. У багатьох країнах консервативні партії пов'язані із християнською доктриною. Відповідно, серед цінностей називаються фундаментальні ідеї християнства (благодійність та субсидіарність).

Для збереження існуючого порядку консервативні партії здебільшого віддають перевагу сильній державі, яка має значні важелі контролю над громадянами. На відміну від лібералів, консерватори не надають свободі центрального значення. Як не дивно, політика консервативних партій нерідко передбачає скорочення систем соціального забезпечення та оподаткування й ґрунтується на ліберальному економічному підході. Така політика, на перший погляд, суперечить базовим принципам цієї ідеології, однак в реальності виявляється, що дерегульований ринок часто зберігає усталений суспільний порядок краще за будь-які державні механізми. Не дивно, що цільовою групою консервативних партій є, перш за все, забезпечені члени освіченого середнього класу та бізнес еліта, а також представники релігійних (переважно католицьких) груп.

Незважаючи на принципові відмін-

ності, консерватори інколи співпрацюють з соціал-демократами. Такі коаліції, як правило, призводять до значних розбіжностей довкола питань економіки та оподаткування. Якщо соціал-демократи постійно намагаються розширити права мало-забезпечених, то консерватори традиційно захищають інтереси вищого класу. Незважаючи на це, співпраця між консерваторами та соціал-демократами можлива, оскільки партії, які представляють ці ідеології, дотримуються позиції, що політичні рішення народжуються із компромісів.

Соціалізм

Як вже зазначалося вище, після Першої Світової війни (1914-1918) соціал-демократам було дуже важливо відмежуватися від державних соціалістів та комуністів. Чому? Тому що, оскільки різні ідеології мають частину спільну історію й іноді посилаються на одних і тих самих філософів та ідеї, їх інколи буває легко сплутати з тими, що ніколи не лежали в основі соціал-демократії. Деякі відмінності між ідеологіями настільки фундаментальні, що ведуть до абсолютно різного розуміння політики.

Узагальнюючий термін «соціалізм» описує економічні та політичні ідеї, які тлумачаться по-різному. Чітко-го визначення соціалізму не існує, а ідеології чи партії, які так чи інакше пов'язані з соціалізмом, переважно описуються за допомогою визначень, як от: «державний соціалізм» або «марксистський соціалізм».

Соціалізм виник у той самий час й за тих самих соціально-економічних умов, що й робочий рух XIX століття. У той період теоретики на кшталт Карла Маркса (1818-1883) та Фрідріха Енгельса (1820-1895) розробили нові моделі суспільств й заклали у своїх працях підвалини різних політичних ідеологій. Бажання створити більш рівноправне суспільство об'єднало робітничий рух і філософів. Рівність, справедливість та солідарність стали спільними основними цінностями. Невдовзі рух розколовся на групи, що мали різне уявлення про конкретне втілення ідеї більш справедливого суспільства. Одним з ключових дискусійних питань, на яке кожна група відповідала по-своєму, було: «Як змінити несправедливий устрій суспільства – шляхом насильницької революції чи демократичних реформ?» Соціал-демократи твердо вірили у

важливість демократичної держави, а отже, приймали лише демократичні реформи; більш радикальні групи закликали до революції.

Із часом чіткі відмінності між різними соціальними ідеологіями стали очевидними. Деякі з цих ідеологій – від комунізму до соціал-демократії – посилаються на одних і тих самих важливих теоретиків (приміром, на Маркса та Енгельса). Вони мають деякі спільні цінності, але їх тлумачення, стилі політичної діяльності та розуміння економіки суттєво різняться.

Для комуністів соціалізм є етапом розвитку суспільства між капіталізмом і комунізмом. У часи комуністичного урядування у деяких східноєвропейських країнах в XX ст. поняття «соціалізм», «державний соціалізм» та «комунізм» вживалися майже як синоніми. Відповідно, сьогодні поняття «соціалізм» асоціюється з колишніми державами «соціалістичного блоку» у Східній Європі. Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) та країни, що знаходилися в сфері його впливу (та ж Німецька Демократична Республіка (НДР)), мали однопартійну систему, а самі партії називалися або «соці-

алістичними», або «комуністичними». При цьому вони посилалися на ідеї Маркса та Енгельса щодо егалітарного безкласового суспільства, називаючи їх основними теоретичними засадами. Приміром, дуже важливою для економік цих східноєвропейських країн була визначена цими філософами концепція суспільної власності на засоби виробництва. Але на відміну від Марксового уявлення про комунізм як про безкласове, бездержавне суспільство, в якому засоби виробництва належать усім трудівникам, реальна ситуація в країнах Сходу Європи виглядала інакше. Комуністичні уряди створили дуже міцні держави, яким належали усі виробничі потужності та в яких кожен значний економічний крок планувався заздалегідь. У колишній НДР система центрального планування приймала рішення на п'ять років уперед, наприклад, щодо параметрів сільськогосподарського виробництва (аж до дат збирання врожаю). Оскільки такі п'ятирічки були вельми негнучкими, це призводило до регулярного товарного дефіциту. Деякі види товарів (напр., автомобілі) доводилося замовляти за кілька років; планове сільське господарство мало наслідком навіть дефі-

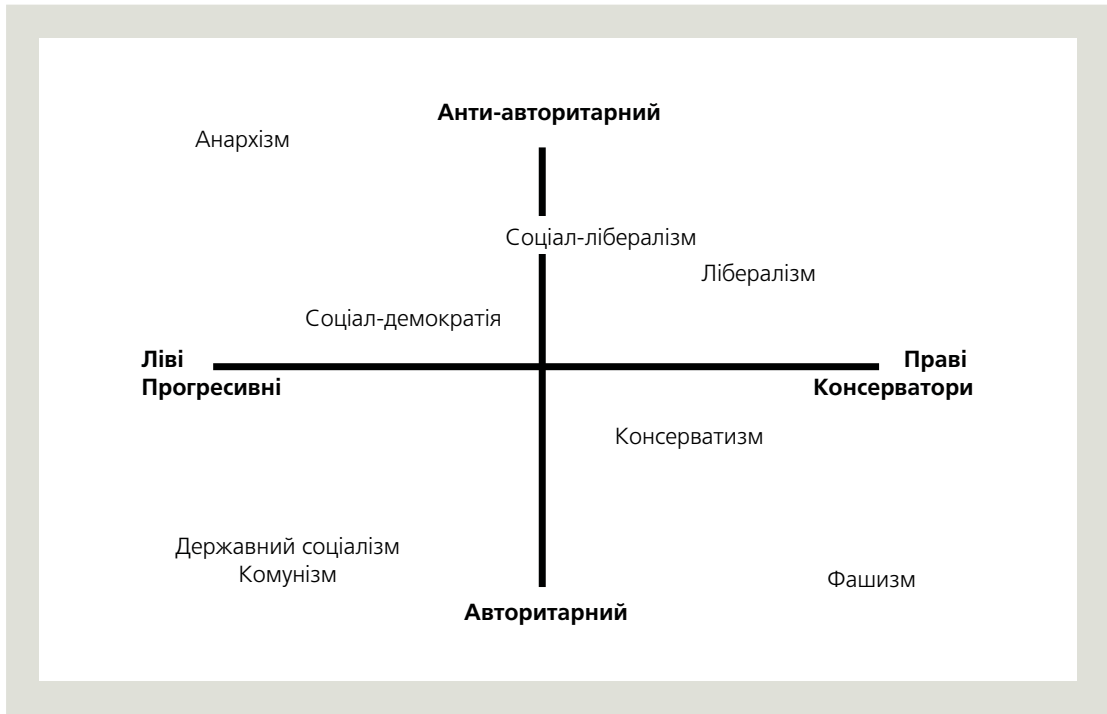
цит харчових продуктів. Як засвідчив досвід, планова економіка нездатна достатньо оперативно реагувати навіть на конкретні потреби споживачів. Окрім проблем із реалізацією на практиці, планова економіка та сильна держава йдуть урозріз з комуністичними ідеями Маркса, який уявляв собі суспільство, де класи та держава будуть скасовані. Натомість суспільства східноєвропейських країн характеризувалися наявністю партій, що створили дуже сильні держави, які у свою чергу обмежували різні аспекти життя людей. Більшість населення не могла вільно подорожувати за кордон, відкривати власну справу чи дозволяти собі критичні висловлювання. Можна навіть сказати, що тоді з'явилися два нових класи: владна партійна еліта та решта суспільства.

Сьогоднішнє розуміння соціалізму значно відрізняється у різних країнах. У США чи Німеччині соціал-демократа ніколи не назвуть «соціалістом» - у цих країнах слово «соціаліст» означає близькість до жорстоких і несправедливих диктатур країн колишнього східноєвропейського «соціалістичного блоку». Для німецьких чи амери-

канських соціал-демократів, які щиро вірять у процвітаючу ринкову економіку та виступають проти ан-

тидемократичних рухів у будь-якій формі, слово «соціаліст» несе дуже негативні асоціації.

	Державний соціалізм (комунізм)	Соціал-демократія	Лібералізм	Консерватизм
Основна ідея	Зникнення соціальних класів	Вільне, справедливе суспільство	Свобода особистості	Збереження традиційного суспільного устрою та цінностей
Основні цінності	Рівність, солідарність	Свобода, рівність/справедливість, солідарність	Свобода, рівність перед законом	Традиції, релігія, родина, безпека, ідентичність
Проти	Приватної власності на засоби виробництва; привілеїв	Соціальної нерівності та несправедливості	Обмежень; патерналізму	Революції; зміни традиційних цінностей
Поведінкова мотивація	Спільні інтереси як особистий інтерес	Особисті та спільні інтереси	Особистий інтерес	Особистий інтерес; інтерес до збереження порядку
Концепція розвитку людини	Спрямована на майбутню самовіддану «людину нового формації типу»	Орієнтована на соціальне партнерство	Раціональний, прагматичний егоїст	Така, що приймає ієрархічну організацію та «вищий порядок»
Економічна система	Спільне володіння засобами виробництва під контролем держави	Ринкова економіка із державним регулюванням	Ринкова економіка	Ринкова економіка із державним регулюванням

Політичний спектр

У більшості західних демократів прийнято зображати політичний спектр на осі «ліві-праві». Безумовно, такої спрощеної моделі недостатньо для представлення складного розмаїття політичних ідей. У будь-якому випадку графічне зображення такого абстрактного поняття допомагає зрозуміти, класифікувати та розрізняти концепції.

Розташування по осі «ліві-праві» характеризують відмінності у взаємовідносинах держави та економіки з

точки зору тієї чи іншої ідеології. Ті, що розміщені на графіку зліва, як правило, відстоюють інтереси працівників, а ті, що справа, захищають позиції вищого класу. Соціальна справедливість, добробут та реформи асоціюються з лівою частиною політичного спектру, а збереження усталеного соціального порядку та (нео)ліберальна ринкова економіка – з правою.

У цій моделі було додано другу вісь. В одновимірній моделі диференціювати консерватизм та лібералізм складно, оскільки обидві ідеології

мають схоже розуміння економічних питань. Між тим, як видно з цього графіку, між цими ідеологіями існують значні відмінності.

Консерватори віддають перевагу авторитарній державі, а ліберали побоюються, що сильна держава може загрожувати свободі людини. Отже, вертикальна вісь представляє соціальний аспект й стосується того, наскільки держава регулює особисте життя громадян. Місце ідеології на цій вісі визначається відповідями на запитання: «Чи дозволяється державі обмежувати свободу віросповідання задля забезпечення миру і порядку?», «Чи прирівняно в правах гомосексуальні пари, що взяли шлюб, до одружених гетеросексуальних пар?», «Чи дозволяється науковцям досліджувати стовбурові клітини людини?»

Таке представлення ідеологій є лише спробою спрощеної класифікації. Оскільки кожна ідеологія має багато тлумачень, то місце у політичному спектрі конкретної партії, яка називає себе, приміром, ліберальною, може істотно відрізнятись від позиціонування лібералізму як такого.

ВИСНОВКИ

Сподіваємося, що ця брошура допомогла Вам розібратися з теоретичними та практичними аспектами соціал-демократії. Тут було роз'яснено суть основних цінностей – свободи, рівності, справедливості та солідарності – а також показано, що закони та конституції є лише першим кроком до реалізації цих цінностей. Такі нормативно-правові засади є важливими для гарантування свободи та рівності перед законом, та лише активна солідарна позиція членів суспільства здатна забезпечити реальну свободу та справедливість для кожного. Звідси необхідність активної позиції держави, яка б організувала інституціоналізовану солідарність в межах широкої системи соціального забезпечення. Крім того, в умовах дедалі більш конкурентного світу зростає значення готовності активних громадян до обстоювання прав один одного та взаємодопомоги.

Соціал-демократичний заклик до забезпечення позитивних громадянських прав

не применшує значимість законів чи національної безпеки. Інколи (особливо у менш стабільних державах) для держави важливіше зосередитись на підтримці діяльності виконавчої гілки влади, направивши зусилля на контроль за дотриманням законодавства. В перспективі ж, вкрай важливо знайти відповідь на питання - у чому корінь злочинності та політичних конфліктів. Вони можуть бути наслідками соціальної нерівності та економічних негараздів.

Впроваджувати ідеї соціал-демократії та переосмислювати їх необхідно щодня. Хоча основні цінності лишаються незмінними, ефективна політика завжди є гнучкою, щоб реагувати на змінну ситуації. Особливістю дискусії навколо соціал-демократії є те, що вона постійно змінюється, враховує соціальні трансформації, оцінює ризики та можливості й намагається скористатися ними. Від інших політичних моделей соціал-демократію відрізняє те, що вона не чіпляється за усталений устрій й не закриває очі на зміни життєвих реалій та появу нових викликів.

Актуальними проблемами цього століття є глобалізація ринків, міграція

та формування порядку денного міжнародної політики. Цей процес, між іншим, породжений появою транснаціональних компаній, які нерідко демонструють дуже слабку корпоративну відповідальність й мають більшу політичну вагу, ніж уряди невеликих держав. Зараз перед кожним урядом постають важливі запитання: «Як інвестиції цих глобальних гравців використати на користь суспільства? Як захистити демократію від їхнього впливу? Як підштовхнути інвесторів до довгострокових зобов'язань замість пошуків швидкої наживи? Як забезпечити права працівників? Як зберегти довкілля?»

Після перетворення ринків на наднаціональні складно вирішувати проблеми, що виникають, лише на національному рівні. Дедалі важливіше шукати політичних рішень в рамках міжнародного співробітництва. Саме це визначить, чи стане ХХІ сторіччя добою соціального та економічного прогресу або століттям запеклої боротьби. Соціал-демократи мають спробувати стати прикладом й активно працювати по всьому світі над впровадженням свободи, справедливості та солідарності. ФФЕ вже прийняв цей виклик.

ВІДОМІ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИ

Фрідріх Еберт

Фрідріх Еберт (1871-1925) був німецьким політиком, членом Соціал-демократичної партії Німеччини (SPD). Він очолював партію у період між 1913 та 1918 роками, був тимчасовим Канцлером у 1918 р., а з 1919 р. до самої смерті – першим Президентом Німеччини. Сьогодні він лишається взірцем для німецьких соціал-демократів. Ф. Еберт активно виступав за політику взаємних компенсацій між компаніями, середнім та робітничим класом та проти будь-яких недемократичних кроків. Попри спроби Еберта включити у процес прийняття рішень правих політиків він ставав для них мішенню для нападок. Смерть Ф. Еберта стала початком недемократичного розвитку Німеччини, що завершився диктатурою Гітлера.

Віллі Брандт

Віллі Брандт (1913-1992) був німецьким політичним діячем соціал-демократичного спрямування. Він очолював Соціал-демократичну партію Німеччини (SPD) з 1964 по 1987 рр., був мером Західного Берліну (1966-1969), Міністром закордонних справ (1966-1969) та Канцлером ФРГ (1969-1974).

В. Брандт заслужив визнання за його зусилля з нормалізації стосунків між Західною Німеччиною та східноєвропейськими державами, особливо, Східною Німеччиною (НДР). У той час як більшість німецьких політиків намагалися ізолювати східноєвропейські комуністичні режими, Брандт вірив, що тісне співробітництво між двома Німеччинами допоможе громадянам зі східної Європи та зрештою сприятиме поваленню комуністичних урядів. Він також працював над налагодженням зв'язків між своєю країною та іншими країнами Західної

Європи, Сполученими Штатами та НАТО. Остаточний розпад комуністичних держав підтвердив правоту його ідеї про «зміни через зближення». У 1971 році В. Брандт отримав Нобелівську премію за свою діяльність на політичній арені.

Улоф Пальме

Улоф Пальме (1927-1986) був головою Шведської соціал-демократичної партії з 1969 р. по 1986 р. Він також обіймав посаду Прем'єр-міністра країни у 1969-1976 рр. та з 1982 року до його політичного вбивства у 1986 р. Він успішно просував на національному рівні традиційні питання соціал-демократії – такі, як соціальні гарантії, система охорони здоров'я й зокрема, поліпшення умов праці для жінок.

На міжнародному рівні Пальме став відомим завдяки його стратегії неприєднання, оголошеній у часи «Холодної війни». З одного боку, він рішуче опонував жорстокості держав соціалістичного табору Східної Європи; з іншого, так само різко критикував США за війну у В'єтнамі. Разом з соціал-демократичним Канцлером Німеччини Віллі Брандтом Пальме проводив всесвітню кампанію за ядерне роззброєння, деколонізацію Африки та боротьбу з апартеїдом. У лютому 1986 р. Пальме був застрелений у Стокгольмі. Вбивцю так і не знайшли.

Тоні Блер

Тоні Блер (нар. у 1953 р.) 1994-2007 рр. очолював Лейбористську партію Великобританії, а в 1997-2007 рр. був Прем'єр-міністром країни. Він обіймав цю посаду протягом десяти років, що не вдавалося жодному іншому лідеру лейбористів. Блер трансформував Лейбористську партію, зробивши з традиційної партії лівого спрямування універсальну. З одного боку, він не актуалізував деякі типові пункти соціал-демократичного порядку денного; з іншого, він зміг утриматися на своїй посаді досить довго, аби переглянути політичну стратегію британських неолібералів, запровадивши мінімальний рівень оплати праці та законодавчо закріпивши

права людини. Незважаючи на визнання тієї важливої ролі, що її Блер відіграв у процесі мирного врегулювання конфлікту в Північній Ірландії, його піддали жорсткій критиці за участь у військових операціях проти Іраку.

На відміну від більшості європейських урядів, включно з соціал-демократичним урядом Німеччини, Блер однозначно підтримав зовнішню політику Президента США Джорджа Буша й активно долучився до вторгнення в Афганістан (2001) та Ірак (2003).

Зазвичай, політичні ідеології не просто не лише зрозуміти, але й визначити, адже існує чимало їх трактувань. Оскільки багато людей задають запитання про цінності та принципи соціал-демократії, Фонд Фрідріха Еберта як соціал-демократична організація намагається пролити світло на ці питання.

Ця брошура пояснює основні цінності соціал-демократії, розглядає роль держави у соціал-демократичній системі й пропонує відповідь на запитання, у чому ж полягають відмінності між соціал-демократичними, консервативними, ліберальними та соціал-демократичними поглядами.

Сподіваємося, що ця брошура допоможе читачам, й особливо, політикам краще зрозуміти, що таке соціал-демократія. Крім того, вони знайдуть інформацію про наріжні цінності і принципи соціал-демократії у сучасних політичних системах.

BILDUNG
GERECHTIGKEIT WANDEL
STAAT JUGEND BILDUNG MEDIEN
POLITIK KULTUR JUGEND
DEMOKRATIE GERECHTIGKEIT ZUKUNFT SOLIDARITÄT
BILDUNG KULTUR MARKT
ZUKUNFT FREIHEIT KOMPETENZ
TAAT GERECHTIGKEIT SOLIDARITÄT GESELLSCHAFT
POLITIK GERECHTIGKEIT MARKT
WANDEL MEDIEN DEMOKRATIE